

Derleyenler METE TUNÇAY - ERIK J. ZÜRCHER
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik
1876-1923

Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923

© 1994 Erik J. Zürcher

Bu kitabın yayın hakları I.B. Tauris & Co Ltd, London'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 282 • Araştırma-İnceleme Dizisi 38

ISBN-13: 978-975-470-487-7

© 1995 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1-8. Baskı 1995-2018, İstanbul

9. Baskı 2021, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Haydar Sayılı

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
METE TUNÇAY - ERIK J. ZÜRCHER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923

Türkiye'de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde
Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi,
Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır'ın) Rolü

*Socialism and Nationalism
in the Ottoman Empire 1876-1923*

ÇEVİREN *Mete Tunçay*

METE TUNÇAY 1936'da İstanbul'da doğdu. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okudu. Aynı kurumda 1961'de siyasal bilimler doktoru, 1966'da siyasal teoriler doçenti oldu. 1961'de Rockefeller bursuyla Londra İktisat ve Siyasal Bilimler Okulu'nda incelemeler yaptı. 1972-1973 yıllarında bir yıl süreyle DISK'te araştırma uzmanlığı görevini yürüttü. 1979'da SSCB Bilimler Akademisi konuğu olarak Sovyetler Birliği'nde, 1979-1980'de Fulbright bursuyla ABD'deki Stanford Üniversitesi Hoover Kurumu'nda araştırmalar yaptı. 1987-1988'de Hür Berlin Üniversitesi Carl von Ossietzky profesörü oldu. 1984'te *Tarih ve Toplum* (İletişim Yayınları) dergisini yayımlamaya başladı. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın kuruluşunda yer aldı ve aynı kurumun yayımladığı *Toplumsal Tarih* dergisinin yöneticiliğini yaptı. Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün kurucu başkanı olan ve aynı bölümde çalışmalarına devam eden profesör Mete Tunçay'ın pek çok çevirisi bulunmaktadır. Yayımlanmış eserleri: *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (AÜ, SBF Yayınları, 1967; İletişim Yayınları, 2009), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi I-II-III* (AÜ SBF Yayınları, 1969; Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi I-II* (derleme, Bilgi Yaynevi 1976), *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (Yurt Yayınları, 1981), *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* (Belge Yayınları, 1982), *Bilineceği Bilmek* (Alan Yayınları, 1983; İletişim Yayınları, 2019), *1923 Amele Birliği* (BDS Yayınları 1989, Sosyal Tarih Yayınları, 2009), *Türkiye'de Sol Akımlar II, 1925-1936* (BDS Yayınları, 1991; İletişim Yayınları, 2009), *Cihat ve Tehcir: 1915-1916 Yazıları* (Afa Yayınları, 1991), Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya'sı* (BDS Yayınları, 1995), *Eleştirel Tarih Yazıları* (Liberte Yayınları, 2006), BKP'nin Türkçe Yayın Organı *Ziya Gazetesi (1920-1923)* ve *Türkiye (Sosyal Tarih Yayınları, 2009)*, *Beynelmile İşçiler İttihadı* (Erden Akbulut ile birlikte, TÜSTAV Yayınları 2009, İletişim Yayınları 2016), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* (Erden Akbulut ile birlikte, TÜSTAV Yayınları 2007, İletişim Yayınları, 2016), *Türkiye Sol Tarihine Notlar: Tarih ve Toplum Yazıları* (İletişim Yayınları, 2017).

ERIK J. ZÜRCHER 1953'te Leiden'de doğdu. Leiden Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlayan Zürcher, aynı üniversitenin Türkiye Etütleri Bölümü başkanıdır ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2008'den itibaren Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün direktörlüğünü yürütmektedir. Prof. Zürcher'in şu kitapları bulunmaktadır: *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)*, E. J. Brill, 1984 (Milli Mücadelede İttihatçılık, Türkçedeki ilk baskısı, 1987; İletişim, 2003); *The Progressive Party 1924-1925*, E. J. Brill, 1991 (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türkçedeki ilk baskısı, 1992; İletişim Yayınları, 2003); *Turkey, A Modern History*, I. B. Tauris, 1993 (*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 1995); Mete Tunçay ile birlikte derlediği *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire (1876-1923)*, E. J. Brill, 1993 (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik [1876-1923]*, İletişim, 1995); *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, I. B. Tauris, 1999 (derleme, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003); Donald Quataert ile birlikte derlediği *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, I. B. Tauris, 1995 (*Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, 1998); Willem van Schendel ile birlikte derlediği *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, I. B. Tauris, 2001 (*Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları*, İletişim, 2004); Touraj Atabaki ile birlikte yazdığı *Men of Order: Authoritarian Modernisation in Turkey and Iran, 1918-1942*, I. B. Tauris, 2004 (*Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme - Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), *Fighting for a Living. A Comparative History of Military Labour 1500-2000*, 2013 (*Askerlik "İşi" - Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000*, İletişim Yayınları, 2017).

İÇİNDEKİLER

Önsöz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarihyazını / E.J. Zürcher	7
Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler / F. Ahmad	13
Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği / F. Adanır	33
Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu / P. Dumont	73
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü: 1876-1925 / P. Noutsos	113
1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Topluluğu ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi / I. Yahimov	133
1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü / A. Ter Minassian	163
Sonuç Yerine / M. Tunçay	239
Bibliyografya	257

Önsöz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarihyazını

Erik Jan Zürcher

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE), 1989'da Osmanlı ve Türk Tarihi alanında bir araştırma programı başlatınca, sınırlı maddi olanaklarını en iyi nasıl harcaması gerektiği sorunuyla karşılaşmıştı. Bir seçenek, burslar vererek ya da bağışlar yaparak, bireysel araştırmaları desteklemektir. Her ne kadar, özellikle genç bilim adamları için daha çok seyahat gideri bağışına ve araştırma bursuna büyük bir ihtiyaç olduğunu herkes teslim etmekteyse de, USTE bu gibi yatırımların sonuçlarının ortaya çıkması için bir hayli vakit geçeceği kaygısıyla, böyle bir yola gitmemeyi yeğledi. Onun yerine, Enstitü'nün (karşılaştırmalı çalışmalara öncelik tanıyan) araştırma tasarımları çerçevesinde mevcut bilgilerin biraraya getirilmesine çaba harcaması kararlaştırıldı. Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihinden bir konu seçilecek, sonra da altı ilâ sekiz kişilik bir araştırmacılar grubu kurmak üzere, o alanda ileri gelen bir uzmana başvurulacaktı. Araştırma grubu iki kere, ikişer günlük seminerlerde biraraya getirilecek; bunların ilkinde ortak projenin gündemi belirlenecek, ikincisindeyse seçilen konuda

hazırlanan bildiriler tartışılacaktı. Böylelikle, bireysel uzmanların varolan bilgilerinden yararlanarak ve umulur ki, aralarında belli bir güç birikimi yaratarak Enstitü'nün sınırlı olanaklarının en etkin biçimde kullanılmış olacağı düşünüldü.

1990 yılında bu kalıba göre örgütlenen araştırma projelerinin ilkinde giriştik. Türkiye'nin "Eski Sol"u üstüne ileri gelen bir uzman, İstanbul'dan Dr. Mete Tunçay, 1876 ile 1923, yani Birinci Osmanlı Anayasası'nın ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması arasındaki dönemde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin oluşum ve gelişiminde etnik ve dinsel toplulukların rolü" hakkında iki yıl sürecek bir projenin yöneticisi olmaya davet edildi. Boston'dan Profesör Feroz Ahmad, Sofya'dan Dr. I. Yalimov, Bochum'dan Profesör F. Adanır, Paris'ten Dr. A. Ter-Minassian, Strasbourg'tan Profesör P. Dumont ve Yanya'dan Profesör P. Noutsos biraraya getirildi. Mısır'ın sosyalist ve komünist akımları uzmanı olarak Profesör Rifat es Said de çalışmalara katıldı. Onun tartışmalardaki katkıları hiç kuşkusuz değerli olmakla birlikte, Mısır sosyalistleri hakkında hazırladığı yazı, Osmanlı tarihinin inceleme kapsamına girmediği için bu cilde alınmadı. "Dış Türkler" ve özellikle Azeriler üstüne bir uzmanı da işe katma çabaları ise, Sovyetler Birliği'nin çözülme kargaşası içinde sonuçsuz kaldı.

1991 Mayıs'ında yapılan ilk grup toplantısında amaçlar daha açık seçik olarak belirlendi ve ortaklığı sadece makale başlıklarında kalan bir toplantı bildirileri cildi ortaya koymaktan kaçınmak için, yazarlardan katkılarında ayrıntılı bir biçimde gözönünde tutmaları istenen bir sorular listesi hazırlandı. Sanıyorum ki, bu kitabı okuyanların sözünü ettiğim sorular kalıbını bilmeleri ve bu derlemeyi kullanırken akıllarında tutmaları yararlı olacaktır.

Bildirisi esas itibarıyla anlamlı birtakım sorunları ortaya

koymayı ve gündemi belirlemeyi amaçlayan Prof. Ahmad'dan başka her yazarın, belirli bir topluluk üstünde odaklaşması istendi: Adanır Makedonları, Yalimov Bulgarları, Noutsos Rumları, Dumont Selânik Yahudilerini, Terminassian da Ermenileri inceleyecekti. Tunçay ise, toparlama yazısında yalnızca anlatılanlardan sonuçlar çıkarmaya çalışmakla kalmayacak, ayrı ayrı gayri Müslim topluluklar içindeki gelişmelerle Müslüman Osmanlıların gelişmeleri arasındaki bağlantıları kurmaya da çaba harcayacaktı.

Yazarlardan ilgilendikleri topluluklar açısından, 1876 ile 1923 arasındaki yarım yüzyıl boyunca, sosyalist ve komünist akımların tarihini özetlemelerini istedik. Bu makaleler, hem kendi alanlarındaki “zenaatin son durumu”nu, varolan bilgilerin bir envanterini içerecek, hem de (gerek arşiv belgesi niteliğinde, gerekse basılı) kaynaklar ve yayınlar üstüne, sözkonusu malzemelerin bulunduğu yerleri de gösteren bir rehber olacaktı. Yazarlara daha özgül olarak, kendi topluluklarındaki sosyalist grupların içinde yaşadıkları toplumsal ve siyasal ortamlarla ilişkileri üstünde de durmaları salık verildi; (muhalefet ve iktidar dönemlerinde) Jön Türk (İttihat ve Terakki) hareketiyle, Mason örgütleriyle, kendi genel etnik/dinsel cemaatleriyle, Osmanlı topraklarında ya da yurt dışında (özellikle Balkanlar'da kurulan yeni ulusal devletlerde) faaliyet gösteren devrimci ya da radikal grup ve örgütlerle, uluslararası sosyalist ya da radikal akım, hareket ve teşkilâtlarla. Bu rehberlik kalıbına ne ölçüde uyulabildiğini, her okuyucu kendisi görecektir.

Başlangıçta, sosyalizmin Levant'taki (yani Doğu Akdeniz ülkelerindeki) ilk gelişmelerinin ortaya konulması tasarlanmıştı. Sanayi işçileri sınıfı, Müslümanlar arasında çok daha yavaş geliştiği için, bu bağlamda dikkatlerin gayri Müslim topluluklar üstünde yoğunlaşması kaçınılmazdı. Hazırlanan bildirilerde ve hele 1992 Mayıs ayında yaptığımız ikin-

ci toplantı tartışmalarında, bir tema bütün ötekilere baskın geldi: Osmanlı anasırı içinde milliyetçilikle sosyalizmin ilişkisi. İncelenen dönemde Levant'ta sosyalizm henüz görece marjinal bir olgu iken, milliyetçilik siyasal gündemin en tepesinde yer alıyordu. Bu akım, 19. yüzyılın başından beri Elen (Rum/Yunan) ve Sırp toplulukları içinde, geçen yüzyılın ortasından beri Bulgarlar, 1880'lerden bu yana da Ermeniler arasında canlı bir güçtü. Osmanlı yurtseverliğinden ayrı olarak, gerçek bir Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması ise, belki 20. yüzyılın başına tarihlenebilir, Arap milliyetçiliği de biraz daha sonraya. Onun içindir ki, dönemin her sosyalist hareketi, bu her şeyi kapsayan milliyetçiliğe karşı tutumunu tanımlamak zorunda kalmıştır.

Dolayısıyla, burada sunulan incelemelerin hepsindeki özgül topluluklar için, sınıf mücadelesinin önceliği ile sosyalizmin gelişmesinin öngereği olarak bir millî varoluşun zorunluluğuna ilişkin aynı sorular öne çıkmaktadır. Bu dönemde “milliyet sorunu” elbette Avrupa'daki sosyalist çevrelerde de ön plândaydı. Renner, Liebknecht, Luxemburg, Bauer ve en önemlisi (Levant'ta da çok etkili olan) Kautsky gibi isimleri düşünmek, bu savı doğrulamaya yeter. Fakat Balkanlar'ın ve Anadolu'nun sosyalistleri için, “milliyet sorunu” yalnızca kuramsal açıdan ilginç olmakla kalmıyordu, aynı zamanda büyük bir siyasal âcilliği de vardı.

Siyasallaşan İslâm'ın bir model seçeneği olarak yeniden ortaya çıkışına kadar, iki ithal malı Avrupa ideolojisi, Yakın Doğu'da aydınların ruhunu kendilerine bağlamak için yarışmıştır: sosyalizm ve milliyetçilik. Bu proje de, sözkonusu yarışmanın ilk evresini yansıtmaktadır. Ama bence, elinizdeki araştırma kitabı, bir başka bakımdan da önem taşıyor. Proje süresince yavaş yavaş şunun farkına vardık ki, uğraştığımız konunun özellikleri bir yana, yaptığımız benzersiz bir işti: araştırmacılar grubumuz, bir bakıma eski Osmanlı